

LA R+D EN INVESTIGACIÓ LITERÀRIA

Jordi Ardanuy

Universitat de Barcelona. Departament de Biblioteconomia i Documentació.

<jordi_ardanuy@ub.edu>

Llorenç Arguimbau

Institut d'Estudis Catalans. Observatori de la Recerca. <llarguimbau@iec.cat>

Universitat Autònoma de Barcelona. Àrea de Documentació. <llorenç.arguimbau@uab.cat>

Resum. Aquesta ponència reflexiona sobre el concepte i l'evolució de la recerca i el desenvolupament (R+D) en investigació literària als territoris de llengua i cultura catalanes. Des de punts de vista quantitius i qualitius, s'examinen els agents de recerca involucrats (universitats, instituts i grups de recerca, fundacions, etc.) i els recursos invertits (humans, econòmics i materials), així com els resultats obtinguts (monografies i capítols, revistes i articles, tesis doctorals, comunicacions de congressos, etc.). Les dades s'han obtingut de diverses fonts d'informació, fet que evidencia els importants problemes metodològics en la recollida de dades (manca de reculls objectius i sistemàtics, treball manual per recopilar i organitzar la informació adient, etc.). Sempre que és possible, la informació s'estudia segons les diferents àrees geogràfiques i àmbits d'especialització (literatura contemporània; literatura moderna; literatura medieval; i, finalment, estudis transversals i de teoria de la literatura i literatura comparada). Per acabar, s'extreuen algunes conclusions sobre la R+D literària i les seves perspectives de futur.

Introducció

En què consisteix la Recerca i el Desenvolupament (R+D) en investigació literària? Quina R+D es fa sobre literatura catalana? Quin és l'estat i l'evolució dels agents i dels recursos implicats, així com dels resultats obtinguts? Quines conclusions i perspectives de futur es poden extreure? Aquestes són les qüestions fonamentals que intentarà respondre aquesta comunicació. Malgrat això, cal insistir en què qualsevol aproximació quantitativa s'ha de complementar amb criteris qualitius i homologats pels experts en la disciplina.

“Per la seva matèria de treball, els estudis de literatura i, més en concret, de literatura catalana presenten un perfil, molts cops difícil d’encaixar en els propis de les ciències experimentals o tecnològiques” (Molas, 2001: 9). En efecte, el conegut *Frascati Manual* de l’OCDE considera que “Research and experimental development (R&D) comprise creative work undertaken on a systematic basis in order to increase the stock of knowledge, including knowledge of man, culture and society, and the use of this stock of knowledge to devise new applications.” (OCDE, 2002: 31). En relació als diferents nivells de R+D (investigació bàsica, investigació aplicada i desenvolupament experimental), l’OCDE posa els següents exemples aplicats a l’àmbit filològic: “The study of a hitherto unknown language to establish its structure and grammar is basic research. Analysis of regional or other variations in the use of a language to determine the influence of geographical or social variables on the development of a language is applied research. No meaningful examples of experimental development have been found in the humanities.” (OCDE, 2002: 80).

En el cas de la literatura catalana, cal tenir en compte altres especificitats: ensenyament oficial recent; implicació ocasional del sector privat; manca de reconeixement per part de les administracions públiques i acadèmiques (sovint la investigació sobre literatura catalana està inclosa en les àrees de filologia o d’història).

Pel que fa a la metodologia de la ponència, manquen reculls sistemàtics i objectius i s’ha de treballar artesanalment la informació degut a la diversitat de fonts i classificacions. A més, “la literatura no és una matèria amb límits concrets i cada estudiós considerarà com a matèria d’interès no sempre els mateixos camps del saber” (IEC, 2006: 836). Per tant, en l’apartat de recursos les xifres poden ser imprecises, incompletes o obsoletes però sempre són interessants des del punt de vista de les magnituds i de les tendències. Seguint amb els recursos, es disposa bàsicament d’informació sobre investigació acadèmica (universitats i grups de recerca) i sobre les resolucions de les convocatòries competitives d’algunes administracions públiques (falten dades de la Generalitat Valenciana i del Govern de les Illes Balears, així com del finançament privat).

Quant a la metodologia dels resultats, es basa en la tesi doctoral de Jordi Ardanuy i treballs posteriors on s'han recollit dades de fonts ben diferents. D'una banda, les referències que inclouen les publicacions científiques dins de l'àrea de literatura catalana¹. En segon lloc les referències a publicacions sobre literatura catalana recollits en la base de dades internacional d'art i humanitats *Thomson Reuters A&HCI (ISI)*. També s'han considerat els registres sobre tesis doctorals i els membres dels tribunals de la base de dades TESEO. Finalment la base de dades bibliogràfica TRACES ofereix algunes dades sobre la producció global en literatura catalana.

Agents de recerca

La recerca en literatura catalana està present a 14 universitats de les 21 dels territoris de llengua i cultura catalanes: Universitat Autònoma de Barcelona (UAB); Universitat d'Alacant (UA); Universitat de Barcelona (UB); Universitat de Lleida (UdL); Universitat de Girona (UdG); Universitat de les Illes Balears (UIB); Universitat de Perpinyà (UPVD); Universitat Jaume I (UJI); Universitat Oberta de Catalunya (UOC); Universitat Pompeu Fabra (UPF); Universitat Ramon Llull (URL); Universitat Rovira i Virgili (URV); Universitat de València (UV); i Universitat de Vic (UVIC).

Respecte als grups d'investigació, a la darrera convocatòria de la Generalitat de Catalunya per donar suport a les activitats dels grups de recerca (SGR 2005) es van concedir 10 ajuts relacionats amb els estudis de literatura catalana:

- Aula Carles Riba (SGR2005 00814). Investigador principal: Carles Miralles (UB)
- Grup Cultura i Literatura a la Baixa Edat Mitjana (SGR2005 00346). Investigador principal: Lola Badia (UB)
- Grup Edició de textos literaris del segle XIX (SGR2005 00109). Investigador principal: Ramon Pinyol (UVIC)
- Grup Editorials, traduccions i traductors a la Catalunya contemporània (SGR2005 00351). Investigador principal: Manuel Llanas (UVIC)
- Grup Estudis de Literatura Catalana Contemporània (SGR2005 00473). Investigador principal: Jordi Castellanos (UAB)
- Grup Literatura catalana: repertori, ecdòtica i poètica (SGR2005 01057). Investigador principal: Marina Gustà Martorell (UB)

- Grup Literatura i representació durant la llarga Edat Mitjana, LIREM (SGR2005 01038). Investigador principal: Antoni Maria Espadaler Poch (UB)
- Grup Llengua i Literatura de l'Edat Moderna (SGR2005 00129). Investigador principal: Albert Rossich (UdG)
- Grup Poesia i Educació, POCIÓ (SGR2005 00641). Investigador principal: Glòria Bordons (UB)
- Grup Traducció i Recepció de les Literatures, TRELIT (SGR2005 00722). Investigador principal: Francesc Lafarga Maduell (UB)

A més, cal destacar les activitats desenvolupades per una gran pluralitat d'agents: Institució de les Lletres Catalanes; Institut de Llengua i Cultura Catalanes de la UdG (Secció Francesc Eiximenis); Institut d'Estudis Catalans (Secció Filològica, Societat Catalana de Llengua i Literatura Catalanes i Associació Internacional de Llengua i Literatura Catalanes); Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana (Secció de Literatura medieval i moderna i Secció de literatura contemporània); instituts d'educació secundària; centres d'estudis locals; fundacions i altres institucions sense finalitat de lucre.

Recursos humans i econòmics

Pel que fa al Personal Docent i Investigador (PDI) de les universitats, cal seguir les dades del *Report de la recerca a Catalunya (1996–2002): Filologia catalana, Literatura*, coordinat per la Dra. Eulàlia Duran, membre de l'IEC. S'identificaren uns 200 investigadors, amb dedicació total o parcial als estudis de literatura catalana. Aquesta xifra suposava gairebé el 0,9% del PDI de les universitats públiques de Catalunya, País Valencià i Illes Balears (curs 2002–2003). La distribució del professorat per àrees d'especialització era la següent: Literatura contemporània (45 %); Literatura medieval (30 %); Literatura moderna (20 %); i Teoria de la literatura i literatura comparada (5 %). Per la seva banda, els 10 grups de recerca SGR2005 aglutinen un total de 160 investigadors, un 60 % del total. Manquen dades sòlides sobre els becaris predoctorals de recerca i sobre la contracció d'investigadors mitjançant els programes ICREA, Ramón y Cajal, Juan de la Cierva, etc.

En relació als recursos econòmics, s'han pogut localitzar 58 projectes i accions complementàries sobre literatura catalana finançats pel IV Plan Nacional I+D+I (2000–2003) i pel Plan Nacional I+D+I (2004–2007) de l'Estat espanyol. La distribució per àrees és la següent: Literatura contemporània (40 %); Literatura medieval (25 %); Teoria de la literatura i literatura comparada o Transversal (25 %); i Literatura moderna (10 %). Per àrees geogràfiques, la distribució és la següent: Catalunya (79 %); País Valencià (16 %); i Illes Balears (5 %). Per plans, l'escenari és força estable: 28 activitats en el quadrienni 2000–2003 i 30 en el 2004–2007.

A banda dels ajuts als grups de recerca, en la convocatòria d'ajuts per a l'organització de congressos, simposis, cicles de conferències i seminaris (ARCS) del Comissionat d'Universitats i Recerca (Generalitat de Catalunya) s'han identificat 20 concessions en el període 1996–2007. La distribució per àrees és: Literatura contemporània (50 %); Literatura medieval (30 %); Teoria de la literatura i literatura comparada o Transversal (15 %); i Literatura moderna (5 %).

En els darrers 10 anys, l'IEC ha impulsat 8 programes de recerca propis sobre literatura catalana: 5 dedicats a escriptors contemporanis (Pere Calders, Santiago Rusiñol, etc.); 2 sobre literatura moderna (Corpus textual de la Catalunya del nord: Catàleg d'impresos rossellonesos –CIR– i Repertori de manuscrits catalans, 1474–1714); i 1 de textos medievals (Arxiu de Textos Catalans Antics –ATCA–).

Globalment, s'han recopilat 86 activitats de recerca finançades per l'Estat espanyol, el Comissionat d'Universitats i Recerca de la Generalitat de Catalunya i l'IEC en els darrers anys. Per aquest ordre, la UB, la UAB i la UdG són les principals institucions receptores de finançament competitiu. En termes absoluts, els principals autors analitzats són: Ramon Llull (4), Pere Calders (3), Francesc Eiximenis (2), Eugeni d'Ors (2) i Jacint Verdaguer (2).

Trets generals més significatius dels resultats

Els estudis quantitius de la producció científica en literatura catalana fins ara aporten informació abundant i diversa sobre la disciplina, sobre els mecanismes de publicació, sobre els autors literaris, obres, gèneres, períodes i territoris estudiats; la visibilitat

internacional, els investigadors més citats; i, les relacions de col·laboració que entre ells s'estableixen. Alguns d'aquests resultats estan en procés de publicació en diverses revistes sobre literatura o documentació i informació, mentre que en altres casos encara estan en procés d'elaboració. Aquí, per qüestions d'espai, només ens és possible presentar-ne una selecció.

Un dels aspectes bàsics observats en la recerca en literatura catalana és la importància de les monografies com a tipologia documental de publicació dels resultats de la recerca, per sobre dels articles de revista especialitzades (*papers*)ⁱⁱ. També tenen gran importància els capítols de llibres editats i les presentacions que acompanyen a les obres literàries, un tipus de document característic de la literatura (Figura 1 i 2). Aquest és un tret molt característic de la recerca en humanitats, especialment en literatura com han posat en evidència nombrosos treballs (Ardanuy, 2008). Destaca també la relativa importància dels articles en premsa periòdica (diaris, magazines, etc.) encara que s'ha reduït amb el pas del temps (Figura 3).

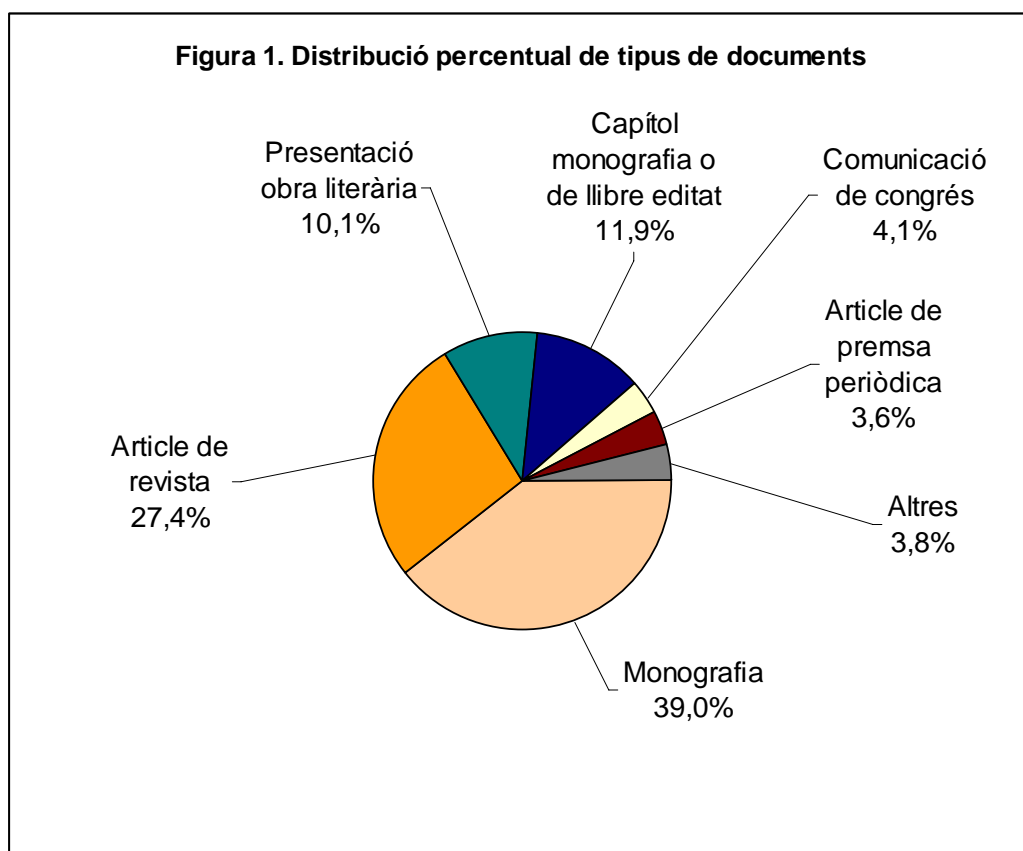

Figura 2. Importància dels llibres respecte les revistes

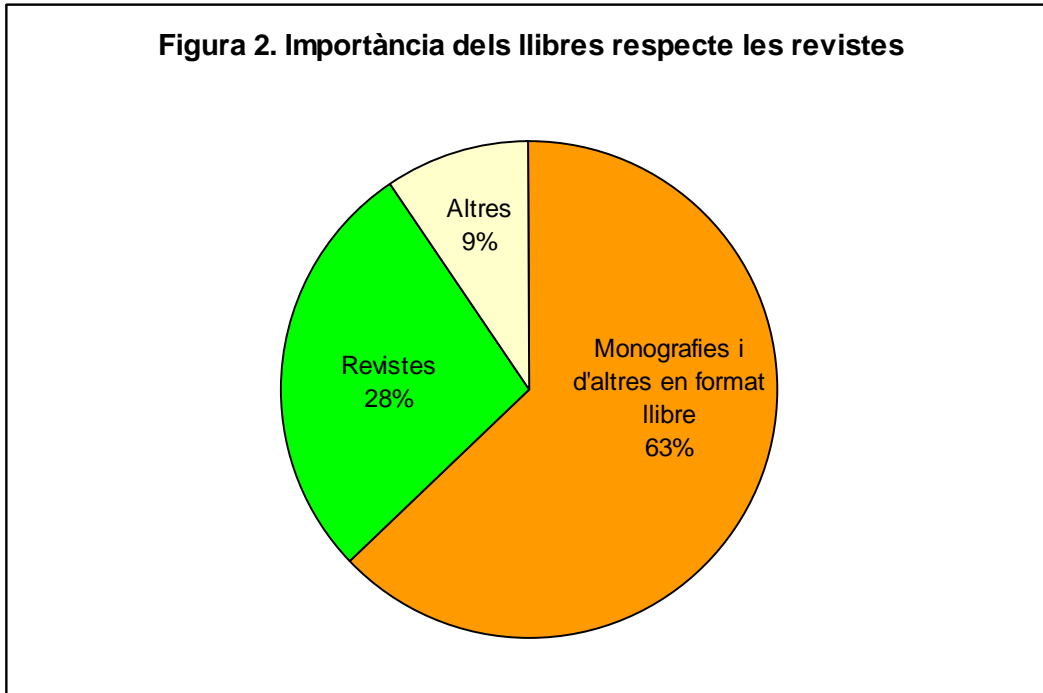
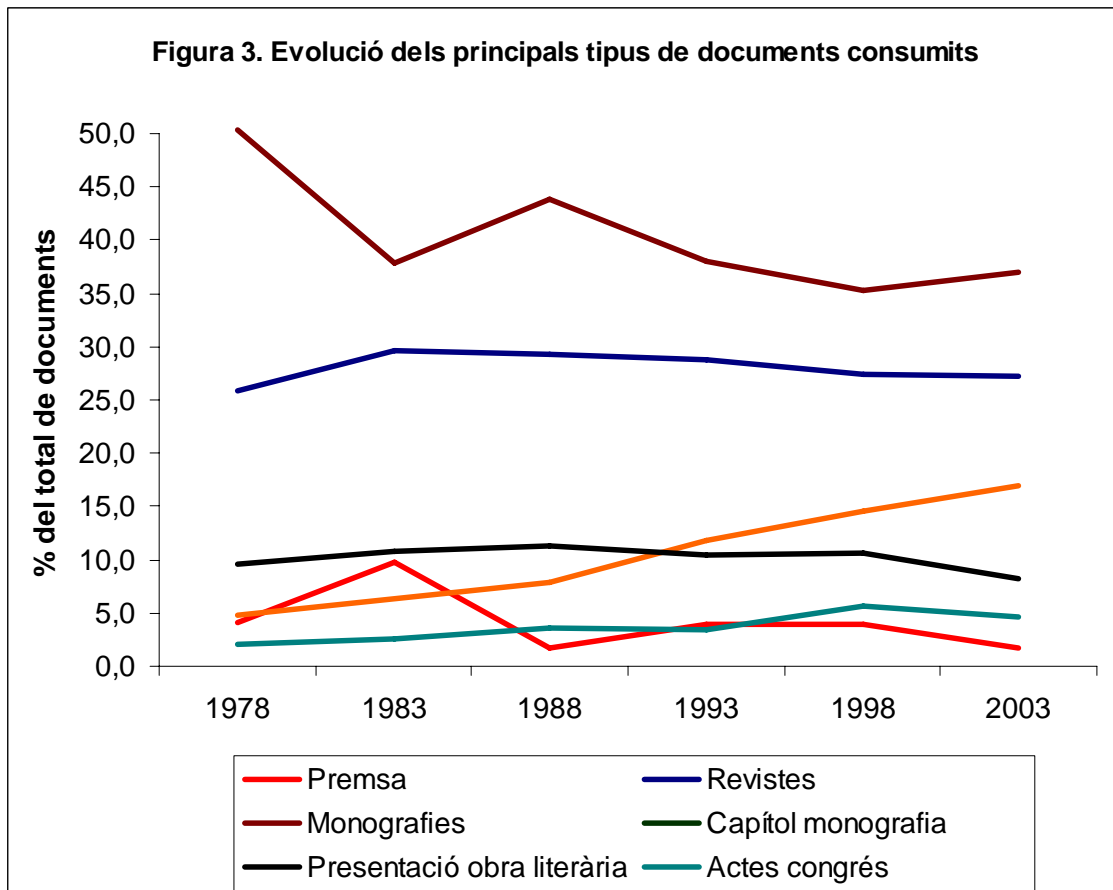

Figura 3. Evolució dels principals tipus de documents consumits

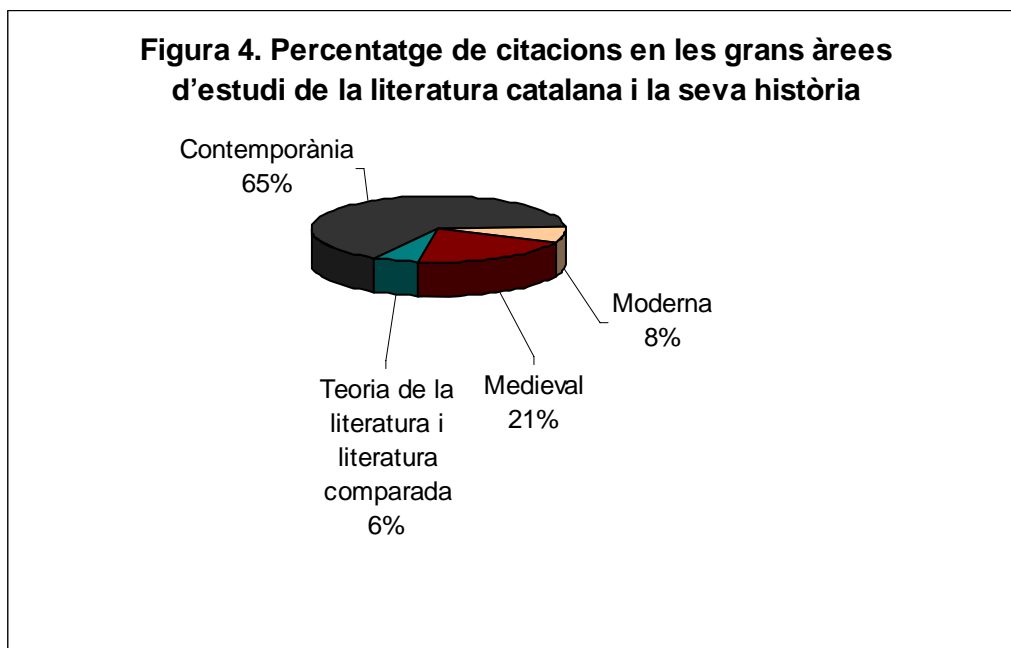

Un altre tret de la recerca en humanitats és el baix nivell d'obsolescència dels treballs citats. Això vol dir que la immediatesa o l'actualitat no és un punt crític de la disciplina.

Tanmateix, s'han trobat algunes anomalies bibliomètriques que poden ser interpretades en el sentit que l'estoc de coneixements de la disciplina no és encara prou consistent i extens. Això fa citar, adés una proporció de documents recents significativament més alta de la que és habitual en la recerca de literatura, adés de documents desproporcionadament antics.

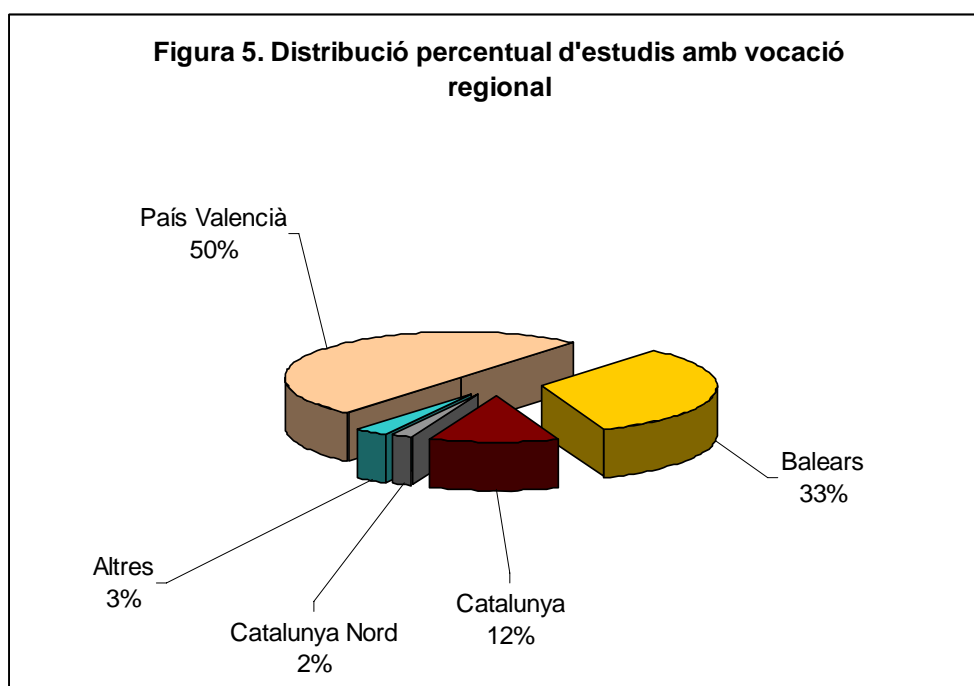
Un altre tret observat és el baix nivell de coautoría que representa menys d'un 4 %. Encara que els articles amb més d'un autor no predominen a les humanitats, aquest valor és baix si se'l compara amb altres estudis que donen resultats entre el 7 % i el 17 %. En qualsevol cas s'observa que el nivell de col·laboració en la literatura catalana és exigü.

Pel que fa a la cobertura temàtica, gairebé dues terceres parts corresponen a treballs de Literatura Contemporània, mentre que la Literatura Medieval no arriba a la quarta part. La Literatura Moderna cobreix un modest 8 %, i la resta es reparteix entre estudis de Teoria de la Literatura i Literatura Comparada (Figura 4). Tanmateix l'evolució cronològica mostra com a característica més notable l'increment modest, però constant, de la Literatura Moderna.

També fem notar un predomini de la poesia i del teatre en els treballs citats que s'ocupen d'un gènere literari concret, mentre que en les tesis doctorals predomina la narrativa, especialment la novel·la.

Respecte els estudis que tenen una vocació netament regional, predominen els que s'ocupen del País Valencià, seguit a certa distància de les Illes Balears, mentre que Catalunya es troba en tercer lloc, a força distància, fet que no es correspon amb el pes de la producció literària regional (Figura 5).

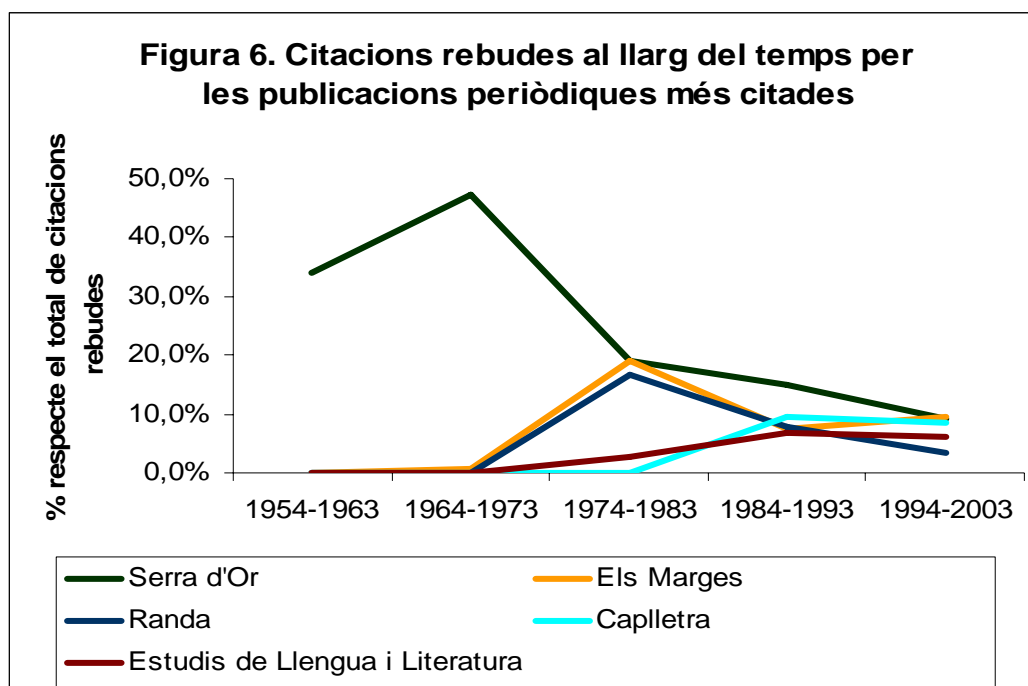
Quant a les obres literàries amb més treballs citats ocupa el primer lloc *Tirant lo Blanc*. I, a gran distància, ja vénen *Curial e Güelfa* i *Libre dels feyts*. En correspondència amb la conclusió anterior, l'autor literari específic més estudiat amb més documents citats és Joanot Martorell, seguit a molta distància per Ausiàs March i, ja més llunyans, Miquel Martí Pol, Carles Riba, Salvador Espriu i Llorenç Villalonga. Però curiosament, aquells sobre els que s'ha escrit més són Jacint Verdaguer, Ramon Llull, Joan Fuster, Carles Riba, Josep Pla i Salvador Espriu, segons la base de dades TRACES.

Pel que fa a les revistes, el conjunt de publicacions seriades que aglutinen la meitat del les citacions són: *Serra d'Or*, *Els Marges*, *Randa*, *Caplletra*, *Estudis de Llengua i literatura catalana*ⁱⁱⁱ, *Revista de Catalunya*, *Boletín de la Real Academia de Buenas*

Letras de Barcelona (BRALB) i *Lluc* (Taula 1). De totes aquestes publicacions només *Els Marges*, *Caplletra* i *Estudis de Llengua i literatura catalanes* estan dedicades específicament a temes de filologia. *Serra d'Or* té un pes sobretot històric que va perdent (Figura 6).

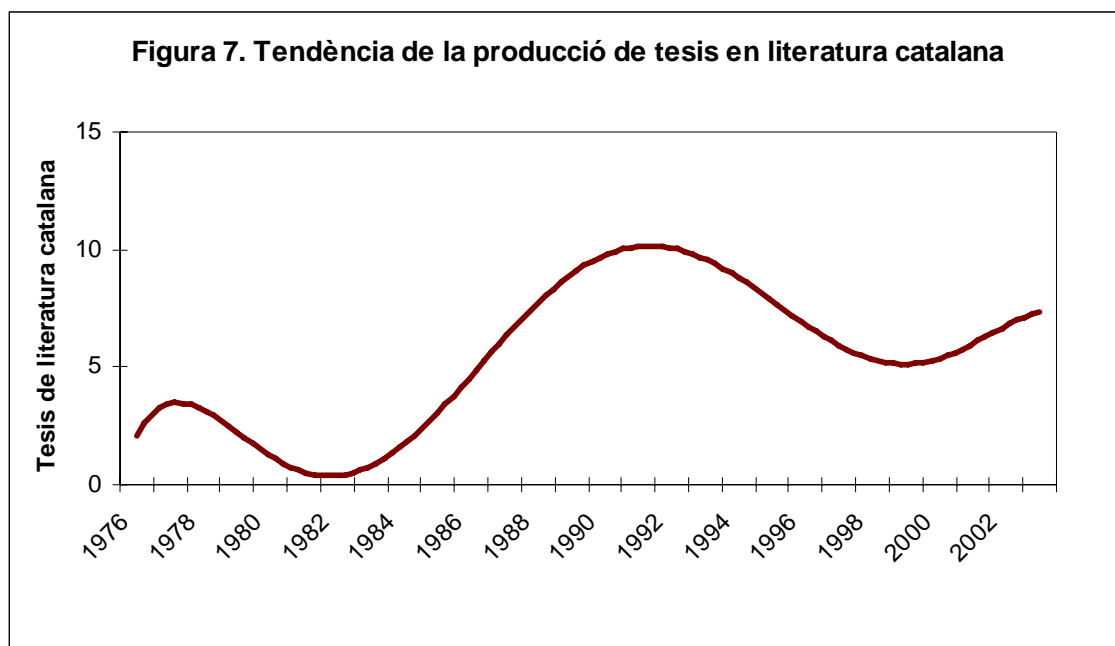
Taula 1. Revistes més citades

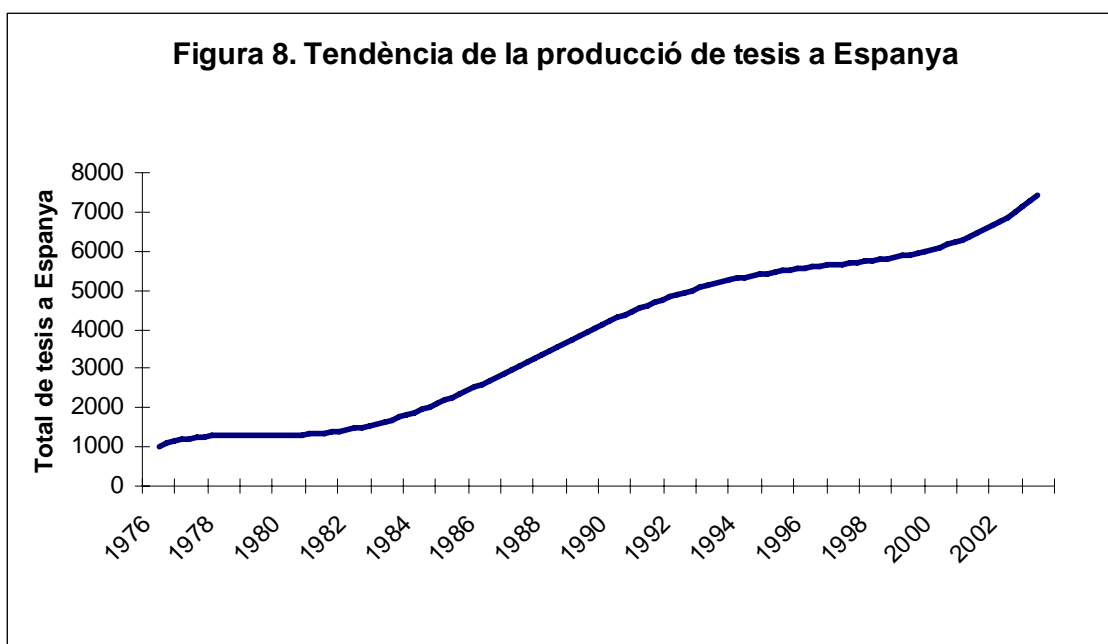
Títol	% de referències	% acumulat de referències
Serra d'Or	19,3	19,3
Els Marges	8,5	27,8
Randa	7	34,8
Caplletra	3,9	38,7
Estudis de Llengua i Literatura Catalanes	3,5	42,2
Revista de Catalunya	2,9	45,1
BRALB.	2,8	47,9
Lluc	2,7	50,6
Estudis Romànics	2,6	53,2
Revista de Menorca	2,3	55,5
Llengua & literatura	1,5	57,0
L'Espill	1,2	58,2

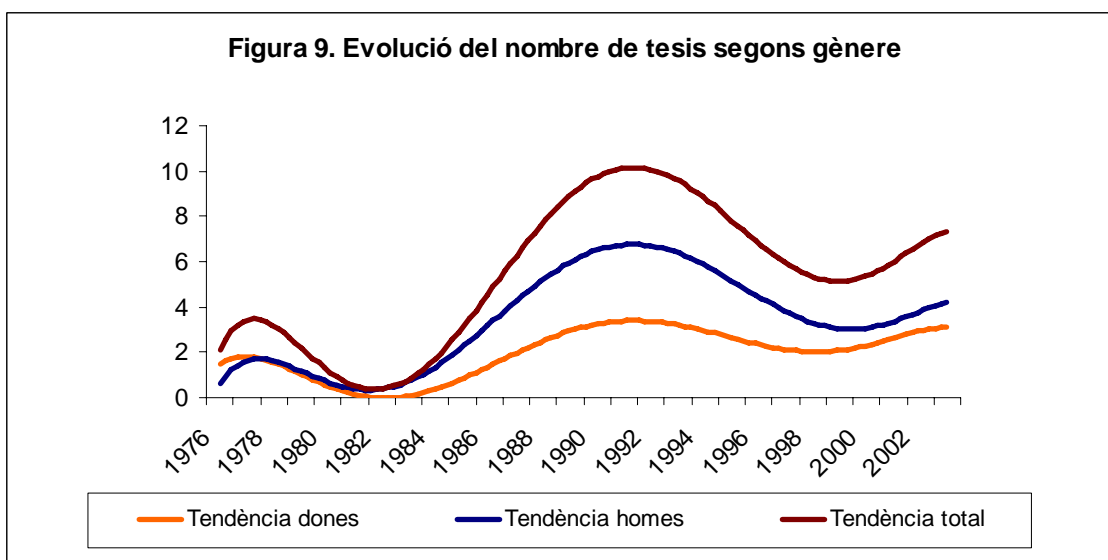
Tot i la dispersió de les comunicacions de congressos, hi ha un títol que sobresurt notablement, el que correspon a les diferents edicions del *Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes*, que recull un 1,5 % aproximadament del conjunt total de citacions a documents de literatura catalana.

La producció de tesis de literatura catalana llegides a Espanya, a partir de la meitat dels anys 70 del passat segle van experimentar una forta tendència de creixement que va tenir el seu punt àlgid a principis dels 90, mantenint des de llavors quotes de producció estabilitzades, però més modestes, en contrast amb el creixement general de les tesis a Espanya (Figures 7 i 8). Aquest màxim està associat a l'episodi de creació de places de professorat en l'àrea de filologia catalana. Afegim que la davallada posterior es va produir abans que s'iniciés el descens d'alumnes matriculats en aquests estudis.

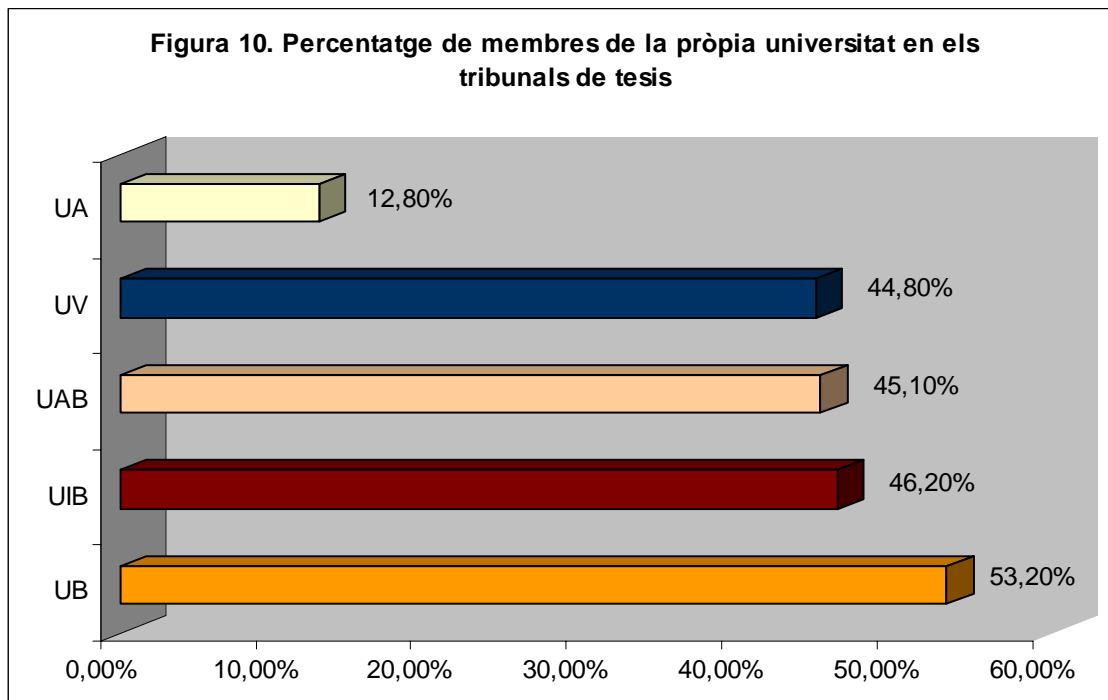

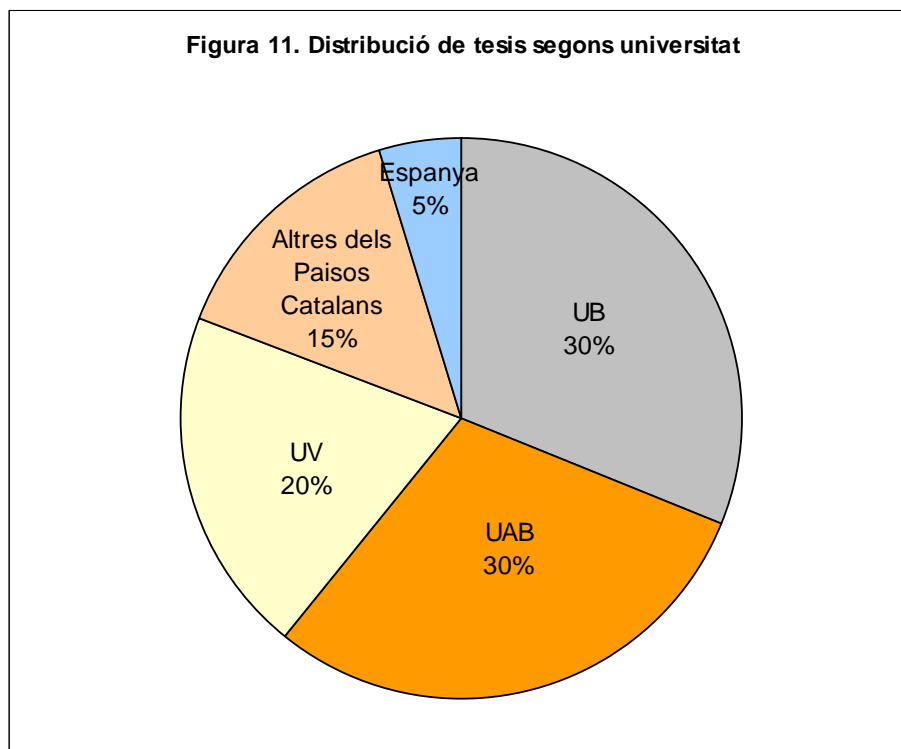
Així mateix, dues terceres parts de les tesis doctorals han estat realitzades per homes (Figura 9), fet que contrasta en una carrera on el predomini femení és aclaparador amb uns valors que no baixen del 70 %.

En els tribunals de tesis s'observa una presència molt important de membres de la pròpia universitat (Figura 10) i una gairebé nul·la representació internacional que representa només un 3 % de les participacions.

Finalment, respecte a les universitats amb més tesis defensades, la UB i la UAB són les principals institucions receptores de les tesis, seguides de la UV. Entre les tres acumulen més del 80 % de la producció a l'Estat espanyol (figura 11).

Consideracions finals i perspectives de futur

L'eficàcia d'un sistema de recerca exigeix un seguiment continu i acurat dels recursos invertits i dels resultats obtinguts a partir d'estadístiques completes i fiables. A la vegada, les dades quantitatives s'han de complementar amb elements qualitius i amb l'opinió d'experts en la matèria. Metodològicament, es constata l'absència de bases de dades sobre recerca centralitzades i actualitzades. En especial, les memòries de les entitats universitàries han de ser documents públics, explícits, actualitzats i rigorosos.

L'excel·lència i la continuïtat dels grups de recerca consolidats s'ha de garantir, a més d'adaptar els criteris de reconeixement a les especificitats de cada camp científic. “A vegades en les convocatòries públiques, els requisits estan excessivament orientats cap a determinats àmbits científics i s'acaba donant prioritat als sectors més adaptables a la cultura de la recerca establerta” (IEC, 2006: 32).

Cal augmentar la reduïda massa crítica de recursos humans i econòmics (bàsicament centrats en la literatura contemporània i medieval) per desenvolupar línies de recerca d'alt nivell i en equip, elements que faciliten, a la vegada, l'obtenció de més recursos (factor d'escala). Cal coordinar els esforços mitjançant trobades, plataformes o xarxes temàtiques, i garantir mecanismes de major articulació entre els sectors públic i privat, sense oblidar els centres d'estudis locals, associacions, fundacions, etc. En l'àmbit acadèmic, és necessari un cert equilibri entre docència i recerca, tot augmentat la dedicació a activitat investigadora del professorat universitari.

Respecte al doctorat, se n'ha de millorar el reconeixement social i professional amb l'objectiu d'ajustar la quantitat d'investigacions doctorals amb el potencial científic de les nostres universitats. Cal crear vies professionals als nous investigadors, dissenyant una atractiva oferta de carrera científica i garantint el relleu generacional, donant especial èmfasi a la participació de les dones. A més, seria convenient internacionalitzar, en la mesura del possible, la composició dels membres dels tribunals.

Des del punt de vista dels resultats, és imprescindible un model propi de publicacions acadèmiques. Per tant, cal prioritzar les eines essencials de qualsevol cultura normalitzada: revistes d'estudi, edició de textos clàssics, manuals universitaris, obres

d'alta divulgació, etc. És important insistir en la creació i consolidació de publicacions periòdiques segons estàndards internacionals de qualitat (comitès de prestigi, processos de revisió, etc.) per crear canals de difusió que tothom tingués com a referent bàsic de l'estat de les coses i que permetés judicis objectius. Són necessàries adaptacions de les convocatòries competitives a cada àrea científica, més enllà de les dades bibliomètriques que comporten la concentració de recursos en àrees científiques amb major ressò internacional. En aquesta línia, s'han d'aprofitar els avantatges de la publicació electrònica. Tanmateix la visibilitat internacional només es pot garantir amb una política clara, racional i sistemàtica de publicació d'articles en anglès en revistes internacionals de filologia, literatura, romanística o qualsevol altre camp interdisciplinari.

Per acabar, cal reflexionar sobre l'actual pèrdua de reconeixement social de la recerca a les humanitats i a les filologies. “Segons alguns experts, un dels motius de l'escassetat de recursos per a les ciències socials i humanes pot localitzar-se en la manca d'esforços per relacionar eficaçment la investigació amb les necessitats del país. S'han de conèixer les demandes reals de la societat, de l'economia i del territori per tal d'enfocar adequadament les línies de recerca i evitar dinàmiques massa elitistes o aïllades de la realitat pública. Resulta fonamental l'atracció d'empreses i institucions cap a fórmules de col·laboració amb universitats i investigadors. Massa sovint contrasta el volum i la qualitat de recerca amb l'aprofitament social i econòmic.” (IEC, 2006: 33).

Si la recerca ha d'anar lligada a la transferència de coneixements, no ha de limitar-se als llibres i articles en revistes d'alta cultura, o a conferències elitistes que atreuen a una minoria de públic. Bons exemples en són les exposicions (reals i virtuals) per al gran públic basades en temes d'actualitat; els itineraris, rutes i viatges literaris que es realitzen amb col·laboració amb els agents de la indústria turística; les edicions divulgatives i activitats educatives; l'organització de cicles de conferències, trobades, congressos o seminaris sobre temes d'interès d'actualitat i socials. També s'ha de pensar en la indústria d'espectacles, produccions audiovisuals, jocs i videojocs que poden proporcionar eines d'entreteniment basades especialment en la narrativa. De cara a la docència i a la recerca, no s'han d'oblidar les bases de dades que ofereixin de manera integrada textos i fragments, eines automàtiques de cerca, classificació i comparació, així com utilitats que analitzin aspectes lingüístics.

Bibliografia

ARDANUY BARÓ, Jordi (2008). “Anàlisi bibliomètrica de la producció científica en literatura catalana” [en línia]. Directors: Lluís Quintana Trias, Cristóbal Urbano Salido. 332 p. Tesi doctoral, Universitat de Barcelona. <<http://www.tesisenxarxa.net/TDX-0226108-124023>>. [Consulta: 05.11.2008].

CALLON, Michel; COURTIAL, Jean-Pierre; PENAN, Hervé (1993). *Cienciometría: la medición de la actividad científica: de la bibliometría a la vigilancia tecnológica*. Gijón: Trea.

MOLAS, Joaquim (coord.) (2001). *Reports de la recerca a Catalunya (1990-1995): Literatura catalana* [en línia]. Barcelona: IEC. <<http://www.iec.cat/reports>>. [Consulta: 05.11.2008].

IEC (2006). *Reports de la recerca a Catalunya (1996-2002)* [en línia]. Barcelona: IEC. <<http://www.iec.cat/reports>>. [Consulta: 05.11.2008].

OCDE (2002). *Frascati Manual: Proposed Standard Practice for Surveys on Research and Experimental Development*. Paris: OCDE, 2002.

ⁱ Cal fer constar que l'anàlisi de citacions es realitza només sobre fonts secundàries. És a dir, articles i treball de recerca, i no inclou en els percentatges les obres literàries (fonts primàries) que són objecte d'estudi de la literatura.

ⁱⁱ Només fem referència a documents secundaris, és a dir estudis i en cap cas als documents literaris mateixos i d'altres materials que constitueixen l'objecte d'estudi.

ⁱⁱⁱ Tot i que cada volum es publica amb un ISBN independent, com un llibre, es comporta com una publicació en sèrie, però sense una periodicitat definida.